

TERESA PLUSKOTA

ZESTAWIENIA W NAZWACH MIEJSCOWYCH ZIEM RUSKICH RZECZYPOSPOLITEJ XVI-XVIII W.

Zestawienia zainteresowały mnie w związku z opracowywaniem monografii o toponimii Ukrainy XVI-XVIII w.¹ Objętość monografii nie pozwoliła mi zająć się szczegółowiej tą zróżnicowaną na obszarze ziem ruskich grupą nazewniczą.

W XVI wieku proces tworzenia zestawień jest wyjątkowo aktywny. Rozwija się wówczas ruch osadniczy, powstają nowe wsi, przysiółki, głównie Wole, Wolice, Wólki². Jest to również okres zmniejszania produktywności niektórych formantów, np. suf. *-icy/-yčy*, **-jb* i in. Zestawienia są więc odzwierciedleniem pewnego typu osadniczego.

Materiał pochodzi ze źródeł publikowanych³ i niepublikowanych⁴. Wybrałam do analizy toponimie ziem ruskich, które znalazły się w II połowie XVI wieku w granicach Rzeczypospolitej (Wołyń, Kijowszczyzna, Braclawszczyzna - w wyniku unii lubelskiej, Ruś Czerwona i część Podola należała do Korony już wcześniej). Materiał omawiam w granicach, wyodrębnionych już w XVI wieku, województw. Województwo ruskie ma podział na ziemie, a Wołyń - ze względu na znaczne różnice w toponimii - podział na powiaty (zob. spis skrótów). Nie włączyłam do badanego obszaru Podlasia - z powodu mieszanego językowo charakteru tej ziemi (gwary ukraińskie, przejściowe ukraińsko-białoruskie i białoruskie) i ziemi czernihowsko-siewierskiej, z powodu braku materiałów z XVI wieku (na początku XVI stulecia ziemia dostała się pod panowanie Moskwy)⁵. Oba obszary - co podkreślałam w monografii - zasługują na odrębne opracowania. Różne losy poszczególnych ziem przed XVI wiekiem zadecydowały o pewnych podobieństwach i różnicach w typach słowotwórczych, a wspólna późniejsza, ponad dwuwiekowa, historia ziem miała pewien wpływ na zmiany w nazewnictwie miejscowym (dotyczy to także zestawień).

Zestawienia, mimo wielu podobieństw, różnią się strukturą nazw i częstotliwością występowania na poszczególnych obszarach. Omawiam więc najpierw wspólne cechy nazw złożonych w toponimii, czyli podobne typy zestawień, np. zestawienie istniejącej już nazwy miejscowej i przymiotnika w członie identyfikującym, zestawienie członu *Wola* i przymiotnika itp. Pełny materiał toponimiczny został podany w monografii, tu w ramach omawianych grup przedstawiam obraz ogólny, analizując szczegółowiej poszczególne człony, ich częstotliwość występowania, szyk członów, wahania i zmiany w nazwach. Następnie sygnalizuję specyficzne cechy zestawień w toponimii poszczególnych obszarów.

Zmiany w opracowywanej grupie nazewniczej dokonywały się w każdym z analizowanych stuleci, dlatego podaję oddzielnie materiał dla XVI, XVII i XVIII wieku. Kończę udziałem procentowym tej grupy nazewniczej w nazwach miejscowych ziem ruskich.

I. Cechy wspólne zestawień

1. Zestawienia z członami *Wola* (*Wólka*, *Wolica*, *Woliczka*) i *Słoboda* (*Słobódka*)

1.1. Obraz ogólny

XVI wiek

Najliczniej zestawienia z członem *Wola* (30-40 przykładów) występują w ziemi sanockiej i przemyskiej; znaczną grupę tworzą one w nazewnictwie ziemi chełmskiej (21 nazw). Na Wołyniu (8-14 nazw) obok *Woli* notuję jej deminutywne warianty: pow. łucki - *Wola Bytyńska*, *Wola Kołodziska*, *Wola Ołycka*, *Wolica Lipa*, *Wolica Lubaczowska*, jedna nazwa jest trójczłonowa: *Wolice Dorosińskiej Niemiera G.*⁶; pow. włodzimierski: *Woli Tulichońskiej G.*, *Wola Żmoczka*, *Wolej Szczyszynskiej G.*, *Wolki Dolmatowskiej G./Wolki Dolmatowki G.*, *Wolicze Dubieńskiej G.*; pow. krzemieniecki: *Krzywey Woliey G.*, *Suchey Woliey*, *Wolice Dubiskiej G.*, *Wolicze Laskowskiej G.* i in., *Wolice Choroszowej G.*, *Szymkowej Wolej G.* Pojedyncze zapisy pochodzą z ziemi halickiej i Podola⁷: *Wolia Romanowska*, *Przysowska Wola* i in.

Tylko jedną nazwę zapisałam z członem *Słoboda* w województwie kijowskim: *Великую Слободы* Acc.

XVII wiek

W XVII wieku pojawiają się zapisy tam, gdzie wcześniej nie notowano zestawień z *Wolą*, por. Kij.- *Kątnia Wola*, *Markowa Wola*, *Wolica Mieńkowa* i in. Wskutek polonizacji nazw w województwie kijowskim *Wole*, *Wolice*, *Wolki* (8 przykładów) występują liczniej niż *Słobody* (4), które łączą się przeważnie z przymiotnikami odmiejscowymi: *Krechaiowska Słoboda*, *Miedzyrzecka Słoboda*.

I z członem *Słoboda* (5), i z członem *Wola* (4) występują również zestawienia w toponimii ziemi halickiej: *Słoboda Frankowska*, *Słoboda Kniaża*, *Słoboda Włoska*, *Kraszowska Wola*, *Wola Rudnicka*, *Romanowska Wola* i in. Na Podolu mamy przeważnie człon *Słoboda* (12 nazw), *Wolę* zapisałam tylko 2 razy, występuje ona ponadto obocznie z członem *Słoboda*, przybierając postać nazwy podwójnej: *Wola Prisowska* lub *Nazirowska Słoboda*; sporadycznie może być członem określanym rzeczownik - pobliska nazwa miejscowa: *Czortki Słoboda*, *Woroniczne Słoboda*. Pojedynczą nazwę z członem *Słoboda* zanotowałam w toponimii ziemi przemyskiej: *Wkrorowska Słoboda*.

Wole, *Wolki* i *Wolice* częściej występują w województwie chełmskim (26 nazw) i bełskim (29 przykładów); po kilkanaście przykładów ma toponimia ziemi przemyskiej, sanockiej i lwowskiej, por. Lw.- *Wola Zottaniecka*, *Cikowa Wolka*, *Czaykowa Wolka* i in.

XVIII wiek

Wyodrębniają się dwa obszary występowania polskiego członu *Wola* i ruskiego *Słoboda*. *Wola* notowana jest na Rusi Czerwonej, Wołyniu oraz w województwie kijowskim, gdzie nazwy są nieliczne, a obok nich występują zestawienia z członem *Słoboda*. Człon ten notuje ponadto w toponimii województwa braclawskiego (4 przykłady) i Podola (6 przykładów). Zwracają uwagę liczne nazwy z członami deminutywnymi: *Wolka*, *Wolica*, *Słobódka*. Występowały one wprawdzie już w XVII wieku, ale teraz liczniejsze są niekiedy zapisy z *Wolkami*, *Słobódkami* niż z ich neutralnymi odpowiednikami: *Wolą* i *Słobodą*. W województwie bełskim wśród 11 zestawień z *Wolą*, *Wólką* *Wolicą* tylko trzy zapisy mają człon *Wola*, por. *Wulka Krowicka*, *Wulka Radwaniecka*, *Wolica Dworzecka*, *Boża Wola*, w ziemi halickiej - *Wulka Zbigniewska*; w województwie braclawskim zapisano jedynie człon *Słobódka*, np. *Słobodka Dubickiego G.*, *Słobódka Holacka* i in. Tylko w toponimii powiatu łuckiego, ziemi sanockiej i Podola częstsze są neutralne formy, por. w powiecie łuckim: 4 *Wole* i 2 *Wolki*, na Podolu: 4 *Słobody* i 2 *Słobódki*, w powiecie włodzimierskim - 3 *Wole*, 2 *Wólki*. Czasem człony mogą występować zamiennie: *Wolka Kraska/Kraska Wola* (Ch.).

Nadal liczne zapisy z *Wolą* (9-11 nazw) notowane są w toponimii ziemi sanockiej, chełmskiej, województwa bełskiego. Kilka zestawień (5-6) zapisałam w powiecie łuckim i włodzimierskim oraz w ziemi lwowskiej. W nazwach miejscowych ziemi przemyskiej i halickiej zestawienia ograniczają się dwoma, trzema notowaniami.

1.2. Szyk członów

1.2.1. Zestawienia: człon *Wola* (*Wólka*, *Wolica*, *Woliczka*), *Słoboda* (*Słobódka*) i przymiotnik odmiejscowy

W XVI wieku przymiotnik notowany jest w zasadzie na pierwszym miejscu, ale możliwy jest w prepozycji również człon *Wola*, por. w województwie bełskim: *Dworzecka Wola*, *Wolica Dworzecka*; w ziemi sanockiej dwa zestawienia mają oboczne formy z przymiotnikiem w postpozycji, a w powiecie krzemienieckim w dwóch nazwach przymiotnik zajmuje drugą pozycję w połączeniu z *Wolicą*: *Wolice Dubiskiej G.*, *Wolicze Laskowskiej G.*

W XVII wieku przymiotnik w zestawieniu występuje w prepozycji i postpozycji: *Krechaiowską Słobodę Acc/Słobotki Krehaiewskiej G.*, *Łojow stary/Stary Łojów*. Jednak częściej na niektórych obszarach (np. pow. łucki) zajmuje nadal pierwszą pozycję.

W XVIII wieku przymiotnik odmiejscowy występuje prawie wyłącznie na drugim miejscu, np. *Wola Dobrostańska* (Lw.), *Wolica Dworzecka*, *Wulka Radwaniecka* (Błs.), *Słoboda Joltuszkowska*, *Słobudka Mezyrowska* (Pod.), *Słobódka Holacka* (Br.); sporadyczne są zapisy: *Zembertowska Wola* (San.), *Rohuczka Wola* (Ł.), czy obocznie z przymiotnikiem w prepozycji: *Krowicka Wulka/Wulka Krowicka* (Błs.), *Wolka Kraska/Kraska Wola* (Ch.). Warto podkreślić, że nazwa *Zembertowska Wola* została utworzona od nazwy z przymiotnikiem dzierżawczym *Zembertowa Wola* i być może dlatego przymiotnik zajmuje pierwszą pozycję. Podobną zasadę zauważa się w połączeniach przymiotnika z suf. *-sk-*, głównie

odmiejscowego, z członami: *Ruda, Huta*, por. *Huta Różaniecka, Rudy Żurawieckiej (P.), Rutka Królewska (Wł.)*.

1.2.2. Zestawienia: człon *Wola (Wólka, Wolica, Woliczka), Słoboda (Słobódka)* i przymiotnik z suf. *-ov-* (przeważnie dzierżawczy)

Przymiotnik w XVI i XVII wieku częściej występuje w postpozycji, por. w ziemi sanockiej 12 przykładów z przymiotnikiem w postpozycji do *Woli* i 7 w prepozycji.

W XVIII wieku przymiotnik dzierżawczy przeważnie znajduje się na pierwszym miejscu: *Postołowa Wola (San.), Gorbatowa Wola (Ch.), Jużezina Wola (Ł.), Krupin Słoboda (Pod.)* i nazwa pamiątkowa: *Boża Wola (Błs.)*. Na pierwszym miejscu pozostał też przymiotnik topograficzny: *Krasna Wola (Ł.), Sucha Wola (P.), Krzywa Wola (Ch.)*. Rzeczownik-nazwa miejscowa może mieć pierwszą i drugą pozycję, chociaż częściej tę pierwszą, np.: *Słobódka Pyłypsy (Br.), Słobudka Makarczyk (Pod.), Woronicze Słoboda (Pod.)*.

2. Zestawienia: nazwa miejscowa i przymiotniki: *nowy, stary*

2.1. Obraz ogólny

XVI wiek

Przymiotnik *nowy* i *stary* (podobnie *mały* i *wielki*) w zestawieniach nie zawsze występuje w opozycji względem siebie, czasem odniesieniem jest nazwa podstawowa, np. *Horodnica* i *Horodnica Wielka* (XVII w. Ł.). Nazwy z członem *nowy* liczniej notowane są tylko na Podolu (7 zestawień); trzema lub czterema przykładami ilustrowane są one w toponimii ziemi przemyskiej, halickiej, lwowskiej, województwie bełskim i w powiecie łuckim. Na pozostałym obszarze są to pojedyncze przykłady, por. w Kijowskim: *Новый Романовъ* (pojedynczo też *Starego Choroscieszowa G.*). Zestawienia z przymiotnikiem *stary* najliczniejsze są w nazewnictwie ziemi przemyskiej (10 przykładów) i na Podolu (6 nazw). Mniejsze liczebnie grupy tworzą one w powiatach wołyńskich (4-5 nazw). Na pozostałym obszarze są to pojedyncze nazwy lub nie ma ich wcale (woj. braclawskie).

Zestawienia nazwy miejscowej z przymiotnikiem *stary* występują częściej w opozycji do nazwy podstawowej, por. w powiecie łuckim: *Stary Bureml, Starego Stawu G., Mylska Starego G., drugiego Mylska G.* i w powiecie krzemienieckim: *Semerunki Starej G., Starego Krupca G., Starych Maczewicz G., Starych Włoczyszcz G., Nowego Zbaraza G., Stary Zaslów, Nowy Zaslów*.

XVII wiek

Zestawienia z przymiotnikiem *nowy* prawie we wszystkich województwach mają zbliżoną do XVI wieku liczbę zapisów. Mogą różnić się tylko jednym punktem, a w powiecie krzemienieckim - dwoma (XVI w. - 1 nazwa, XVII w. - 3 zapisy). Zwiększenie liczby zestawień z członem *stary* ma miejsce w województwie braclawskim (XVI w. - 0, XVII w. -

6 przykładów) i - podobnie jak w zestawieniach z *nowy* - w województwie kijowskim (odpowiednio: 1 i 11 nazw). Przymiotniki: *nowy* i *stary* mogą występować:

1) w opozycji do nazwy podstawowej, por. Ł.- *Stary Mosor* : *Mosor*, *Starym Mostyszczu* Loc. : *Mostyszca*, *Nowy Dwór*; *Wielkiej Płaszowej G.* : *Płaszowa*, *Połonka Mała* : *Połonna*, *Żółudźk Mały*, *Żukow nowy*, *Żukow stary*; podobnie w woj. braclawskim: *Juszkowce Stare*, *Krasne stare*, *Lipowiec Stary*, *Stary Kalnik*, *Stary Ziałow*, *Winnica stara*, *Mikołajow Nowy*, *Nowa Czetwertnia*, *Nowy Janow*, *Nowy Kalnik*, *Nowy Kamieniec*, *Nowe Krasne*, *Lipowiec Nowy*; w woj. kijowskim: *Liplanach Starych* Loc., *Łojów Stary*, *Stary Imlihow*, *Stary Erzhle-iow*, *Starych Wielednikach* Loc., *Nowa Lutawa*, *Nowy Potok*, *Ostrz Nowy*, *Ruda nowa* (*Stary Preżow* ma w opozycji formę: *Sredni Preżow*) i w ziemi halickiej: *Gwozdziec nowy*, *Lysiec Stary* (dawny *Lysiec*), *Stary Kopycin*, *Martynow Stary*, *Uście Stare*, *Uhrynow Stary* (i jako opozycja *Uhrynow Sredni*), *Witiow Stary* i *Nowe Masto*, *Nowa Słobodka*;

2) w opozycyjnych parach (w większości nazw), por. Krz.- *Nowy* i *Stary Kalnik*, *Konstantynowa Starego G.*, *Nowy Konstantynów*, *Nowemu* i *Staremu Łabuniowi D.*, *Wisniowca Nowego G.*, *Starym Zastawiu* Loc.; Kij.- *Bobrowice Stara* i *nowa*, *Jałmonka Stara* i *Nowa*, *Ostrołucz Stary* i *Nowy*, *Piotrowce Stare* i *nowa słoboda*, *Starego* i *Nowego Narodycz G.*

Znaczące zmniejszenie przykładów z przymiotnikiem *stary* w porównaniu z XVI stuleciem widoczne jest na Podolu (7 wobec 3 nazw) i w toponimii ziemi przemyskiej (10 wobec 2 przykładów).

XVIII wiek

W XVIII wieku nie zauważa się istotnej różnicy (w odniesieniu do poprzedniego wieku) w liczbie zestawień z oboma przymiotnikami. Tylko w toponimii powiatu łuckiego zwiększyły one dwukrotnie swą liczbę (3 wobec 7).

W województwie kijowskim nazwy z przymiotnikami: *stary* (7, 5 nowe), *nowy* (8) tylko w 3 przypadkach występują w opozycyjnej parze, np.: *Ruda Stara*, *Ruda Nowa*; *Старый Крыловъ*, *Нового Крылова G.* Częstsze odniesienie zestawienia z przymiotnikiem *stary* i *nowy* do nazwy podstawowej zauważa się na innych obszarach, por. Krzemienieckie: *Nowy majdan*, *Nowe Miasto*, *Nowa ruda*, *Olexiniec Nowy*, *Olexiniec Stary*, *Stary Zbaraz*, *Wisniowiec Stary*.

2.2. Szyk członów

Zestawienia z przymiotnikami: *nowy*, *stary* i nazwą miejscową w członie określającym występują w XVI wieku przeważnie na pierwszym miejscu. Wyjątek stanowi województwo kijowskie, gdzie w sześciu z dziesięciu zestawień przymiotnik zanotowałałam w postpozycji oraz pojedyncze przykłady takiego zapisu w województwie braclawskim i na Wołyniu: w powiecie łuckim i krzemienieckim. Przeważnie na pierwszym miejscu notuję również

przymiotniki: *mały, mniejszy, wielki, większy*. Sporadycznie przymiotnik *stary* jest na drugim miejscu na Wołyniu, por. wyżej *Olexiniec Nowy* i in.

W XVII wieku przymiotnik nie ma również stałego miejsca, por. w Łuckiem: *Stary Mosor, Starym Mostyszczu Loc., Żukow nowy, Żukow stary*.

3. Zestawienia: nazwa miejscowa i przymiotniki: *większy, mniejszy, mały, wielki*

3.1. Obraz ogólny

XVI wiek

Tylko w toponimii ziemi przemyskiej jest to dość liczna grupa - 15 przykładów: *wielki* (8), *mały* (7). Na wielu obszarach zestawienia z przymiotnikiem *mały* poświadczone są jednym przykładem lub nie ma ich wcale (Błś., Ch., Hal. San., Krz., Br., Kij.), por. Hal.: *Oslawi Majus, Oslawi Minus, Gwoździecz Vetus*;. W toponimii ziemi lwowskiej i na Wołyniu - w powiecie włodzimierskim i łuckim - reprezentowane są one czterema, pięcioma przykładami: *Dubiszcz Mniejszych G., Małej Borowice G., Noszos Małych G., Małych Biskupicz G., Małych Zdzarkow G., Wielkich Zdzarkow G., Sołowicz Małych G./Drugie Sołowiczy, Sołowicz Wietszych G.* i in.

XVII wiek

Zestawienia nazwy miejscowej z przymiotnikiem *mały* stanowią wyrazistą grupę w województwie kijowskim (1 przykł. w XVI w. i 11 nazw w XVII w.) i województwie braclawskim (5 nazw), gdzie ich wcześniej nie notowano: *Chroślenice Wielkie/Hruślinice Większe, Hackowce Wielkie, Jałowie Wielkim Loc., Chroślenice Małe/Hruślinice Mniejsze, Jackowce Małe, Wasylowka Mała, Żyrawek małych G.* Na pozostałym obszarze różnice między XVI i XVII wiekiem dotyczą jednego lub dwóch zapisów, por. w powiecie łuckim: *Połonka Mała, Osnica mała i Wielka, Żołudźk Mały, Żołudsk Wielki*; w województwie kijowskim przymiotniki występują częściej w opozycji do siebie: *Czopowicach wielkich i małych G., Glincza wielka i mała, Letkowcach Miejszych alias Kolencach Loc., Letkowcach większych Loc., Małej Chajczy G./mniejszej-Chajczy G., Chajcze Wielkiej G., Małej i Wielkiej Hłumczy G., Podsienie Małe i Wielkie, Ruskiej Polanie większej i mniejszej Loc., Worobiow małych i wielkich G., Jerczyki Małe, małych Synhajów G. zwanych Szatyszcz, Buhryn Wielki, Stawki Wielkie, Woytowce Wielkie.*

XVIII wiek

XVIII wiek nie przynosi większych zmian w częstotliwości zestawień z przymiotnikiem *mały* i *wielki*. Tylko w województwie bełskim i w powiecie łuckim następuje wyraźny ich wzrost, por. Błś.- *Maydana Małego G., Maydan Wielki, maiori modrin, Mały Modryn seu Modryniec, Mosty Wielkie, Wielkim Żabcem Instr., Wołą Wielką Instr., Wasylow Wielki, Skomorochi większe i mniejsze*. M. Karaś widzi w przymiotnikach: *większy, mniejszy* w polskich nazwach złożonych wpływ języka łacińskiego, administracyjnego z okresu średniowiecza⁸. Widoczny jest on również w województwie ruskim i bełskim, zwłaszcza w XVI

i XVII wieku. Przymiotniki *major, minor, superior, inferior* mogą występować obocznie z polskimi odpowiednikami: *maiori Skomorochy, minori Skomorochy* (Błś.)/*Skomorochi większe i mniejsze*, a w XVIII wieku zastępowane są przez polskie przymiotniki: *mały, wielki, dolny* i in., zob. niżej.

W XVIII wieku w województwie kijowskim w liczniejszych grupach nazw przymiotniki (*wielki* - 7, *mały* - 9 przykładów), występują przeważnie w opozycyjnych parach: *Buhryn wielki, Buhryn mały, Olszanka wielka i mała, Połoweczka wielka i mała, Rzawiec Wielki i mały, Stepance wielkie i małe, Wetnianka wielka i mała*; podobne opozycyjne pary zauważyć można w powiecie łuckim: *Lubacza W., Miecko m., Miecko W., Sknit w., Sknit m., Perewodyn w., Perewodyn m., Złopa w., Złopa m., Zytyn W., Zytyn m.* i w województwie braclawskim: *Jastran w., Jastran m., Nerubajka m., Nerubajka w.*

4. Zestawienia z przymiotnikami: *niższy, niżni, wyższy, wyżni, dolny, wierzchni, górny*

4.1. Obraz ogólny

Nie ma znaczących różnic w użyciu zestawień z powyższymi przymiotnikami w każdym z trzech stuleci, dlatego omawiam XVI wiek, zwracając uwagę na zmiany form przymiotnika w XVII i XVIII wieku.

W toponimii ziemi przemyskiej i sanockiej notuję w XVI wieku liczne (15-16) i przede wszystkim łacińskie formy: *inferior, superior*. XVI w.: *Gaie Inferior, Gaie Superior, Husne Inferior, Husne Superior, Łuzek Inferior (Dolny), Łuzek Superior (Gorny), Naniow Inferior, Naniow Superior, Siniowodzko Inferior, Siniowodzko Superior, Styniawa Inferior, Styniawa Superior* i in.; San.- *Piellia Superior, Piella Inferior, Zernica Superior, Zwiniacz Górny* i in.; w nazwach z XVII i XVIII wieku występują przymiotniki: *niżny, wyżni, górny*: P.- *Jabłonka Nizna, Jabłonka Wysznia, Łukawica Nizna, Potok Górny*; San.- *Niżne Krościenko, Krościenko Wysznie, Ustrzyk Górnych, Zernica Wysznia* i in. Liczniejsze grupy tworzą zestawienia z omawianymi przymiotnikami na Podolu (8) i w powiecie krzemienieckim (6): Pod.- *Dobrohość Wierzchnia, Dunaiowcze Nizne, Dunaiowce Wysse, Holisin Wierzchni, Kalus Nizny, Kalus Wyszni, Siekierzincze Nizne, Siekierzynce Wizne/S. Wierzchnie*; Krz.- *Bielozki Wierzchniej G., Czerniatyna Wyszniego G., Hnilicze Wierzchniej G., Iwaczowki Hornej G., Czerniatyna Nizniego G., Iwaczowa Dolnego G.*

W toponimii ziemi chełmskiej, w powiecie łuckim, włodzimierskim, województwie kijowskim i braclawskim zapisy są nieliczne (1-3 przykładów dla każdego wieku). W województwie ruskim przymiotniki podawane są przeważnie w łacińskiej formie, por. Hal.- *Berezow Inferior, Berezow Superior*; Ch.- *Ruda Wisza/Ruda Superior, Ruda Nizna/Ruda Superior*; zob. też wyżej - w ziemi przemyskiej. Tylko w nazewnictwie ziemi halickiej zwiększa się liczba zapisów w XVII wieku (8 wobec 2), a formy przymiotnika są tu bardzo różnorodne: *Wierzbiz Niżny, Sarnki Dolisznie, Sarnki Horyszni, Wyelesnicy Dolney G., Krosienko Wyzne* i in.

4.2. Szyk członów

Stały szyk przymiotników *niżni*, *wyżni* w polskich złożonych nazwach miejscowych odnotował M. Karaś⁹. Potwierdza to nasz materiał z wielu województw. Jest to jedyna stała pozycja przymiotnika w zestawieniach: XVI w.: Hal.- *Berezow Inferior*, *Berezow Superior*; XVII w.: *Dołzka Niznia* lub *Niznia Dąbrowka*, *Nizny Klucow* (dawny *Kluczow*), *Krosienko Nizne*, *Krosienko Wyzne*, *Sarnki Dolisznie*, *Sarnki Horysznie*, *Wierzbiz niżny*; Pod.- *Zwiniacze gorne/Zwiniacze wyzne*; XVIII w.: *Wyelesnicy Dolney G.*; zob. też wyżej nazwy z: *superior*, *inferior* w ziemi lwowskiej oraz zestawienia w powiecie krzemienieckim i na Podolu. Zasada ta nie dotyczy całego obszaru. W województwie kijowskim zanotowałam w XVI i XVII wieku: *Niznych Buchach Loc.*, *Wysze Buki*, *Wyszsze Pulie*; podobnie w powiecie krzemienieckim: *Niżna Wila*, *Wierzchnia Wila* alias *Tytylkowce*. W województwie braclawskim i w powiecie łuckim zauważa się pre- i postpozycję: Br.- *Niżna Kropiwna*, *Kropiwna Wyszna*; Ł.- *Bakszyni górne*, *Hornej Wolice G.* W XVIII wieku również na tym obszarze przymiotniki występują w postpozycji (wyj. *Wierzchnia Willa* alias *Tetlikowce*): Krz.- *Pohoryl górny/Pohoryla Wyższa*, *Podhaycach Niższych Wołkowyą* zwanych, *Pohoryl dolny*, *Willa niżna/Willa Niższa*; Kij.- *Berezianka wyższa*, *Wereszczak Wyższych G.*, *Wereszczak Niższych G.*; Ł.- *Deraznia górny*. Wcześniejsze zapisy mogą więc być związane z polską lub ruską tradycją pisaną.

Inny przymiotnik zajmuje drugą pozycję w obu stuleciach, por. w Kijowskim w XVI wieku: *Kamienicy lesnej G.*, *Kamienicy polnej G.* Tylko pojedyncze nazwy miejscowe mają przymiotniki w XVII wieku na pierwszym miejscu (w pow. krzemienieckim, woj. bełskim, ziemi halickiej).

II. Charakterystyczne cechy zestawień w nazwach miejscowych poszczególnych obszarów

XVI wiek

W XVI wieku częstsze zapisy zestawień z członem *huta*, *ruda* występują tylko w województwie bełskim: *Huta Pothiliczka* (*Potylicz*), *Huta Zielona* (*Zielone*), *Ruda Baszenska* (*Basznia*), *Ruda Pobidzinska*, *Ruda wiesz dicta Wroczevska*; podobnie w XVII wieku: *Huta Brusienska* (*Brusno*), *Huta Lubycka*, *Hutka Bychowa* (*Bychow*), *Ruda Szczytkowska* (*Szczutkow*); na pozostałym obszarze są to pojedyncze formy: *Ruda Kossirska* (CH.). W kolejnych stuleciach nieliczne zestawienia z członem *Huta*, *Ruda* występują prawie na całym obszarze, por. *Huta Krzeszowska* - Lw.

Na Rusi Czerwonej (poza ziemią halicką) częściej notowane są zestawienia nazwy miejscowej z przymiotnikiem *Wołoski*, *Ruski*, *Lacki/Nobilium*, *Szlachecki*/wskazujące raczej na system prawny obowiązujący w danej wsi lub części wsi związany w mniejszym lub większym stopniu z charakterem etnicznym osady, por. Błś.- *Horisow Lacka*, *Kobylnica Ruska*, *Kobylnica Valachcica*, *Ruda Wołoska/Wołoska*; Ch.- *Bobrowe Nobilium*, *Borow Nobilium*, *Lopinnik Ruski/Łopienik Duplex*, *Lopinnik Laczki/Łopiennik Nobilium* (szlachecki), *Srednie Nobilium*, *Orchowiec Nobilium*, *Uiazdowek Nobilium*, *Wieliebicz Vasalum* i *Nobi-*

lium, *Wysniow Nobilium*; Prz.- *Ilnik rzeczony szlachecki*, *Kolczyce Nobilium*, *Sielecz Nobilium*, *Żupanie Nobilium*, *Ruska wiess*; Lw.- *Dersow Judicis*, *Ruske Dmytrze*.

W powiecie krzemienieckim większą grupę tworzą tylko zestawienia z przymiotnikiem *stary*: *Semerunki Starej G.*, *Starego Krupca G.* i *górnicy (wierzchni)*: *Bielozki Wierzchniej G.*, *Czerniatyna Wyszniego G.*, *Hnilicze Wierzchniej G.*, *Iwaczowki Hornej G.* Inne przymiotniki poświadczane są w jednym lub dwóch zestawieniach: *Czerniatyna Nizniego G.*, *Iwaczowa Dolnego G.*, *Kolczyzna Małego G.*, *Kolczyzna Wielkiego G.*, *Hnilicze Miałowej G.*, *Hnilicze Średniej G.*, *Nowego Zbaraza G.*, *Pohorelowego Romanowa G.*

Niewielką grupę stanowią zestawienia w województwie kijowskim. Liczniej występują tylko toponimy z nazwą miejscową w członie określającym i przymiotnikami: *wielki/wetykij*: *Olsa Wielkiego G.*, *Wetykij Żerdelow* oraz przymiotnikami wskazującymi na topografię terenu, w ukraińskiej i polskiej formie: *biłyj/biały*, *nyżnij*, *leśny*, *polny*: *Biale Brehy*, *Biale jezioro*, *Niznych Buchach* Loc. Pojedynczo występują nazwy złożone z innymi przymiotnikami: *Mały Żerdelow*, *Збаража Вороницького*, *Клеци Троецьке*.

XVII wiek

Na Podolu nieliczne są zestawienia z innym członem niż *słoboda* (5 nazw): *Kamieniec Podolski*, *Wysiołek Kosiaryński* i in.

Częściej w województwie ruskim i bełskim - podobnie w XVIII wieku - notowane są zestawienia z przymiotnikami wskazującymi na osadnictwo prowadzone przez króla i duchowieństwo: XVII w.: Błś. - *Kustoszyn Xiezy*, *Lieski Xieze*, *Witkow Xiezy* i zamiast *plebani*: *Machnow Xiezy*; Ch.- *Dyputyczne Królewskie*, *Krzywicze Królewskie*; Lw.- *Brance Cerkiewne*, *Dmitrze Królewskie*; XVIII w.: Błś.- *Wrąnowice Xieze* i z nowym przymiotnikiem: *Nowosiołki Kardynalskie*; Ch.- *Rudka Królewska*; Lw.- *Dobrzany Królewskie*, *Gródek Jagielloński*; Pod.- *Sadowo Koscielna*. Toponimy tego typu pojawiały się sporadycznie już wcześniej na terenach włączonych do Rzeczypospolitej, por. Błś.- *Machnow Plebani*; Ch.- *Mogilnicza Dux* (książęca), *Siedliscza Episcopales*; Lw.- *Dolhe Regalis*, *Rycerzów regalium*, *Zerniszcz Królewskiej G.*; Prz.- *Ilnik Regalis*, *Tureczka Regalis*.

W zestawieniach z przymiotnikami: *ruski*, *lacki* zauważa się pojedyncze przykłady zastępowania przymiotnika *lacki* innymi formami: *ziemiański*, *szlachecki*: XVII w.: Ch.- *Piaski Ruskie*, *Piaski Ziemiańskie* (dawnie *Piaski Lackie*); *Lopiennik Lacki/Lopiennyk Ziemiański*; XVIII w.: Lw.- *Biłka Szlachecka*; w woj. kijowskim też *Biłka Bojarska*; wiele form pozostaje niezmiennie: XVII w.: Lw.- *Bolechow Ruski*, *Bolechow Wołoski*, *Kniaź Sioto*, *Ladzkie Kuryszcza*, *Rzęsna Laczka*, *Rzęsna Ruska*; Prz.- *Dąmbrowa Ruska*, *Rudniki Lackie*, *Rudniki Ruskie*, *Tytowa Wola* alias *Lacka*; XVIII w.: Ł.- *Czemerow Ruski*; Ch.- *Depułytcze Ruskie*.

W województwie kijowskim występują zestawienia z rzadkimi członami kulturowymi: *sioło* (2), *sieliszczce* (2), *horodyszczce* (2) i in.: *Lis sioto*, *Ulasowa Sieliszczca G.*, *Gorodyszczu Sarskim* i topograficznymi, które są chyba przeniesieniem nazwy terenowej, obiektu, części

wsi: *Biskupi Koniec, Juskow Młynek, Juskowy Rok, Klimowa Łuka, Nezarowe Borki, Ostrów Spaski, Siemiennic Borek*. Członem identyfikującym jest wówczas przymiotnik dzierżawczy, patronimicum, sporadycznie przymiotnik utworzony od nazwy cerkwi, por. wyżej *Ostrów Spaski*. Na pozostałym obszarze ten typ zestawień również występuje, ale nie jest tak różnorodny, por.: w ziemi chełmskiej w XVII wieku: *Czarny Stok, Czarny las, Winna Góra; Hal.- Banie Solne* als *Wielesnica*.

W województwie kijowskim liczne są również formy zestawień z przymiotnikami: *stary* (11), *nowy* (10).

XVIII wiek

Pojawiają się nowe człony w zestawieniach, głównie o charakterze kulturowym: *kuźnia, rudnia, majdan*: Błś.- *Kuźnia różaniecka, Majdan Tuczębski*; Ch.- *majdan Lesniowicki, Majdan Orłowski, Majdan Ostrowski, Majdan Skierbieszowski, Majdan Surhowski* czyli *Bukowa Wola*; Br.- *Majdan Czapelski, Majdan Juzwiński*.

Zauważa się nowe nazwy z członami: *Huta i Ruda*. W XVIII wieku mają one swoje deminutywne warianty, które ponadto mogą występować zamiennie: Błś. - *Huta Obodyńska/Hutka Obodyńska, Rudy/Rudki Żórawieckiej G., Hutka Brusinowska, Hutka Lubycka/Huta Lubycka*; Ch.- *Huta Woysławska*; Lw.- *Huta Kurzańska*. Nowy jest człon *Rudnia*. W czterech nazwach zapisałam go w województwie kijowskim, np. *Rudnia Osoczna, Rudnia Stryczmowska*.

W powiecie łuckim liczniejsze są zestawienia: nazwa miejscowa i przymiotnik odmiejscowy w członie określającym. Przeważnie są to nazwy, które oznaczają więcej niż jedną miejscowość. Członem określającym jest wówczas - podobnie jak przy *Woli* - przymiotnik utworzony od pobliskiej miejscowości: Ł. - *Beresteczko Rusinowo, Dworzyszcze lartyczowskie, Iowczyn Wołczynski, Iwanicz Dub., Miedzyrzycz Korecki, Miedzyrzycz Ostrogski*.

W powiecie krzemienieckim nieliczne są zapisy zestawień. W kilku przykładach występują tylko przymiotniki: *stary, nowy*, przy czym w jednej parze antonimicznie: *Olexinieć Nowy, Olexinieć Stary*. Sporadycznie notuję inne formy: *Borek Zołabski, Krzywa Rutka, Rutka Królewska*.

W województwie kijowskim pozostają podstawowe grupy z XVII wieku, powstają jednak nowe nazwy, np. w siedmiu zestawieniach z przymiotnikiem *stary* jest pięć nowych nazw, zob. wyżej. Rzadsze niż w XVII wieku w Kijowskim są toponimy z członem: *słoboda* (4), *wola* (2): *Słoboda Cesarska, Wolka Wydraniecka*.

W województwie braclawskim większą grupę wśród nazw złożonych tworzą nazwy miejscowe z członem topograficznym: *grobla, kut*, zapewne są to przeniesione nazwy terenowe: *Cebermanowa Grobla, Kuzmowa grobla, Nowa grobla, Szeroka Grobla seu Czortki, Sabadasow kut, Zeleny kut*. Zestawienia tego typu występowały już wcześniej, ale były one nieliczne: XVI w.: *Chworosni Rug, Telepentyn Roh, Woronowa Łuka*; XVII w.: *Kniaza Krynica, Tymonowa Wysznia, Wachnowej Grobli G.*

Nieliczną i niejednorodną grupę tworzą zestawienia w ziemi halickiej. Jedyne z przymiotnikiem *mały* zanotowałam kilka przykładów.

W toponimii ziemi przemyskiej, sanockiej i lwowskiej notuję przykłady zestawień z członem *Przedmieście* (w ziemi sanockiej również *Posada*): XVI w.: Lw.- *Przedmieszczie Lwowskie*; San.- *Posada Babicka, Przedmieście Sanockie, Przedmieście Jasliskie* i in.; P.- *Przedmieście Wielkie, Przedmieście Mościskie, Suburbium Felstyn*; XVIII w.: Lw.- *Przedmieście Załukiew* i in.

III. Wahania nazw i zmiany w zestawieniach

Zauważa się wahania przymiotnika i rzeczownika jako członu identyfikującego, por. w powiecie włodzimierskim: *Andruhy Wolicze G./Wola Andruskiego, Wolki Dolmatowki G./Wolki Dolmatowskiej G.* Widoczny jest - co podkreślałam już wyżej - proces przechodzenia zestawień w zrosty i złożenia, por. w Kijowskim: *Małej Chajczy G./Chajcze Małej G./Chajczy-Małej G., Worobiov wielkich G./Worobiov-wielkich G., Wyszsze Pulie/Вышполю Loc., Białej cerkwi G./Białacerkiew/ Białocerkiew.*

W województwie bełskim zestawienie zaczyna zamieniać:

- nazwę z suf. **-any**: *Sokola Wola* vide *Pobuzany*;
- opozycję *Skomorochy-Skomoroski* mamy obok opozycji *Skomorochy Wielkie (maior) - Skomorochy Małe (Mniejsze, minor)*.

W XVIII wieku zauważa się istotne zmiany w zestawieniach z członem *Wola*. Na tych obszarach, gdzie były one najliczniejsze, czyli w ziemi sanockiej, przemyskiej, województwie bełskim, prawie połowa zestawień z *Wolą* przeszła do innych grup. Liczne nazwy z przymiotnikiem dzierżawczym i członem *Wola*, np. *Kotowa Wola* (San.) tracą człon i zasilają nazwy z suf. **-ov-** (*Kotów*). Zestawienia zastępowane są niekiedy nazwą z innym produktywnym formantem, por. Pod.- *Brahiłowka* alias *Brahiłowska Słoboda* i in. Trudno jednoznacznie określić wszystkie takie nazwy ze względu na mniej liczne na niektórych obszarach zapisy z XVII, a zwłaszcza z XVIII wieku (Wołyń, ziemia halicka i in.). W toponimii ziemi sanockiej 50% zestawień tego typu uległo przekształceniom, a w województwie bełskim 1/3 nazw miejscowych z *Wolą* zmieniło grupę (por. wyżej). W toponimii ziemi sanockiej z 20 nazw pozostało tylko 9. Oprócz przechodzenia do grupy **-ov-**, z powodu elipsy członu *Wola*, zestawienia z przymiotnikiem odmiejscowym powiększają grupę nazw przymiotnikowych, np. *Kanska Wola/Kanska*. Często pośrednim etapem w procesie przechodzenia zestawień w złożenie jest zrost: *Krzywa Wola > Krzywawola > Krzywowola*. Łączny zapis w XVI wieku może być wynikiem chwiejnej ortografii i oznaczać zestawienie, nie zrost. Powtarzanie jednak tego typu zapisów w XVII i XVIII wieku i powszechne przechodzenie zestawień w zrosty i złożenia pozwala rozpatrywać łączne zapisy również jako etap przekształcania się zestawienia w złożenie. Proces ten dotyczy przede wszystkim połączenia członu *Wola* z przymiotnikiem topograficznym.

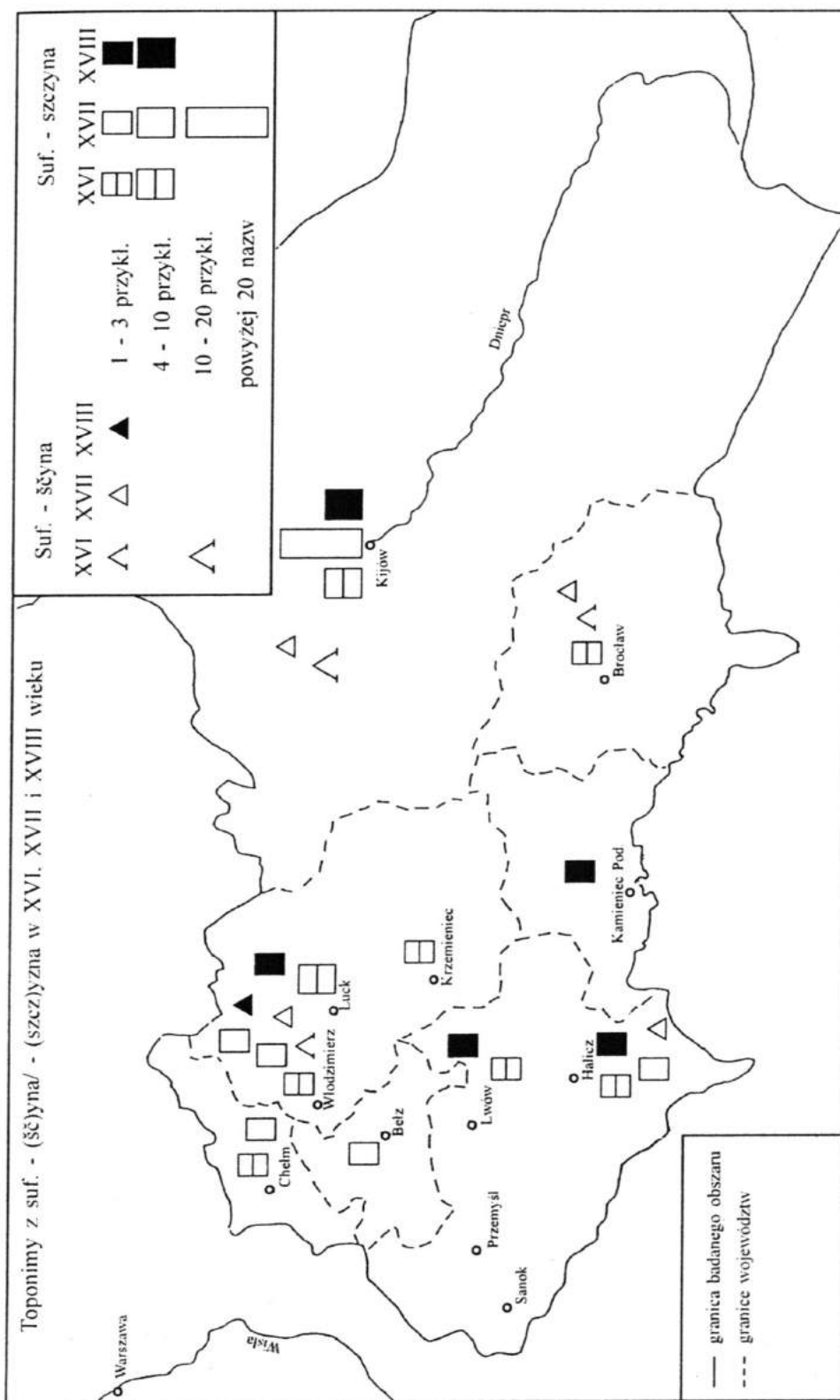
IV. Udział procentowy zestawień w nazewnictwie miejscowym (zob. mapę)

W XVI wieku najwyższy wskaźnik charakteryzuje toponimie ziemi sanockiej (16%), przemyskiej (14%) i chełmskiej (12%), najniższy notuję w województwie braclawskim (2%), kijowskim (3%) i ziemi halickiej (4%).

W XVII wieku w nazwach miejscowych większości ziem następuje liczebny i procentowy wzrost zestawień, wskaźnik obniża się tylko tam, gdzie w XVI wieku był on najwyższy, czyli w ziemi przemyskiej (z 14% do 12%) i ziemi sanockiej (16% do 13%). Nieznaczny, jednoprocenowy spadek zauważa się również w powiecie włodzimierskim (z 7% do 6%), ale ze względu na niewielką liczbę przykładów wielkości te mogą być mylące. Największy wzrost wskaźnika zestawień ma miejsce w województwie braclawskim (z 2% do 10%), bełskim (z 8% do 15%), ziemi halickiej (z 4% do 8%). Na tym samym poziomie pozostają zestawienia na Podolu (7%).

W XVIII wieku sytuacja jest już bardziej złożona. Z powodu licznych zmian, np. przechodzenia zestawień w zrosty i złożenia, w toponimii wielu ziem maleje wskaźnik zestawień. Stopniowe, jedno-, dwuprocentowe zmniejszanie w kolejnych stuleciach zauważyć można w powiecie włodzimierskim (7%-6%-5%); skokowy charakter ma on w ziemi przemyskiej (14%-12%-8%). W ziemi halickiej (4%-8%-6%), w powiecie łuckim (5%-8%-6%) zmniejszenie procentowego udziału zestawień następuje po ich szybkim czasowym wzroście (w XVII wieku), dlatego wskaźnik jest czasem wyższy niż w XVI wieku.

Wzrost wskaźnika zestawień w odniesieniu do XVII wieku zanotowałam w województwie bełskim (8%-15%-18%) i w ziemi lwowskiej (5%-7%-8%).

WYKAZ SKRÓTÓW JEDNOSTEK ADMINISTRACYJNYCH

Błs.- województwo bełskie
 Ch.- ziemia chełmska
 P.- ziemia przemyska
 Lw.- ziemia lwowska
 Hal.- ziemia halicka
 San.- ziemia sanocka
 Ł.- powiat łucki
 Wł.- powiat włodzimierski
 Krz.- powiat krzemieniecki
 Br.- województwo braclawskie
 Kij.- województwo kijowskie

PRZYPISY

- ¹ *Nazwy miejscowe ziem ruskich Rzeczypospolitej XVI-XVIII w. Toponimia Ukrainy i pogranicza polsko-ukraińskiego*, Bydgoszcz 1998.
- ² A. Janeczek dla tego procesu używa określenia "nazewnictwo filialne". Zob.: A. Janeczek: *Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego. Województwo bełskie od schyłku XIV do początku XVII w.*, Wrocław 1991, s. 180.
- ³ Lustracja woj. ruskiego, podolskiego i bełskiego 1564-1565, cz. I, Łódź 1992; *Lustracja województwa ruskiego 1661-1665*, cz. I-III, Wrocław 1970-1976; *Lustracja królewskich ziem ruskich Wołynia, Podola i Ukrainy w pierwszej połowie XVII w.*, Warszawa 1877; S. Litak: *Struktura terytorialna Kościoła łacińskiego w 1772 roku. Materiały do Atlasu Historycznego Chrześcijaństwa w Polsce*, Lublin 1980; "Polonia 1770" K. de Perthésa, Warszawa 1987; *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym, Źródła dziejowe*, t. VI, IX., XVIII, XIX, XX, XXI, XXII, Warszawa 1877-1902; *Archiwum XX. Sanguszków w Sławucie. Dyplomatarjusz Gałęzi Niesuchojeskiej*, t. VI, 1549-1577, we Lwowie 1910; *Актова книга житомирського міського уряду кінця XVI ст.*, Київ 1965; *Волинські грамоти XVI ст.*, Київ 1995; *Книга київського підкоморського суду (1584-1644)*, Київ 1991; *Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст.*, Київ 1981; *Жерела до історії України-Руси*, т. I-III, т. V, Львів 1897-1903; *Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.*, Київ 1993; *Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст.*, Київ 1976; *Описи Київського намісництва 70-80 років XVIII ст.*, Київ 1989; toponimia ziemi sanockiej została opracowana na podstawie monografii W. Makarskiego: *Nazwy miejscowości dawnej ziemi sanockiej*, Lublin 1986.
- ⁴ Szczegółowy wykaz mikrofilmów dla każdego wieku podałam w monografii, poniżej dokonałam pewnego uogólnienia: *Metryka Koronna (wypisy z ksiąg za okres: 1569-1671) - MK 107-210, AGAD*; *Lustracje starostw, dzierżaw, królewskich inwentarze wsi i starostw z 1762-1792 r.* - AGAD, ASK, dz. IV; dz. 46; dz. 54, dz. 56; *Podymne, pogłówne, szelągne, kwarciane ziemi chełmskiej, przemyskiej, halickiej, żydaczowskiej, woj. podolskiego, woj. wołyńskiego, 1661 - 1674 r.*, *Regestr dóbr duchownych arcybiskupstwa lwowskiego z II połowy*

XVII w. - AGAD, ASK, dz. I; Regestry podatkowe woj. bełskiego, kijowskiego, podolskiego i ruskiego z 1646 r., 1651 r.- AGAD, ASK, dz. III; Lustracja starostw z 1616 r., 1621 r., 1663 r.; Lustracje starostw i rejestry podatkowe z 1665 r., 1669 r. 1673-1674, 1675 r.- AGAD, ASK dz. 46; Sigillata Metryki Koronnej (wypisy z lat 1658-1673) - AGAD, MK, k.5 - k.182v.; Wizytacje dekanatu bełskiego, brzozowskiego, jazłowieckiego, rzeszowskiego, przemyskiego, tarnogrodzkiego, samborskiego i parafii biskupstwa chełmskiego i przemyskiego z XVII i XVIII w. - ABMK, nr 115, 176, 179, 2946, 2969-2972, 2977, 2980 i in.

⁵ W. Serczyk, *Historia Ukrainy*, Warszawa 1990, s. 63.

⁶ Nazwy miejscowe podaje w zapisie źródła, uwzględniając skróty, mieszanie liter, formę dopełniacza i in.

⁷ O różnicach w występowaniu członów *Wola* (*Wólka*, *Wolica*), *Słoboda* (*Słobódka*) na pograniczu polsko-ruskim w XVI wieku sygnalizował już J. Rieger w artykule: *Niektóre problemy toponimii Ukrainy XVI wieku*, "Onomastica" 1994, nr 39, s. 117-129.

⁸ M. Karaś: *Ze studiów nad polskimi złożonymi nazwami miejscowymi*, "Onomastica" 22, 1977, s. 21.

⁹ Tamże, s. 10.

COMPOSITA В НАИМЕНОВАНИЯХ НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТОВ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКОЙ ТЕРРИТОРИИ РЕЧИ ПОСПОЛИТОЙ XVI-XVIII ВВ.

Резюме

Composita являются одной из интереснейших топонимических моделей. Задача статьи - проследить динамику названной группы в трех столетиях (представлен, например, процесс перехода составных названий в сложения и сращения), показать влияние польского языка в некоторых типах составных наименований (в топонимах с членом *Wola/Słoboda* и др.). Материал анализируется в пределах воеводств и земель - на Волыни выделяются тоже районы. Составные топонимы, несмотря на некоторые сходства, различаются на данной территории структурой, частотностью употребления сложных слов, порядком компонентов. Дополнением анализа является карта, представляющая изменения в этой группе в XVI- XVIII веках.